

ZAMONAVIY HIKOYACHILIKDA SYUJET YARATISH MAHORATI

(Xayriddin Sulton hikoyalari asosida)

Matyokubova Go'zal Solih Qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xayriddin Sulton hikoyalari badiiy tahlili amalga oshirilgan bo'lib, unda asarning mavzu va g'oyaviy yo'nalishi, obrazlar tizimi, kompozitsion tuzilishi hamda til va uslub xususiyatlari o'rganiladi. Hikoyaning asosiy mazmuni inson taqdiri, ijtimoiy adolat masalalari va ruhiy kechinmalarni aks ettirishdan iborat. Shuningdek, asarda qo'llangan ramziy va ifodaviy vositalar, yozuvchi uslubining o'ziga xosligi ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: G'ulomgardish, hikoya tahlili, badiiy obraz, kompozitsiya, mavzu, g'oya, adabiy uslub, ramz, badiiy tasvir.

Har qanday badiiy asar qahramonlarning o'zaro munosabatlari va harakatlari orqali rivojlanadi. Syujet asarning asosiy dinamik qismi bo'lib, undagi voqealar tizimi hayotiy hodisalardan olinadi. Shu bois, yozuvchi syujet yaratishda real voqealarga asoslangan holda badiiy haqiqatni shakllantiradi. N.G.Chernishevskiy ta'kidlaganidek, syujetsiz badiiylilik ham mavjud bo'lolmaydi.

Badiiy asarda syujet, konflikt va kolliziya yozuvchi uslubi va mahoratini baholashning muhim mezonlaridandir. Yozuvchi ijod jarayonini tushunish uchun uning badiiy dunyosiga nazar tashlash zarur. XX asr o'zbek adabiyotida realistik hikoya janrini shakllantirishda muhim o'rin tutgan Abdulla Qahhorning ijodiy uslubi bunga yorqin misoldir. Adib asar yaratish jarayonida ikki turdagi daftardan foydalangan: biri umumiy yozuvlar, ikkinchisi esa muayyan asar uchun to'plangan materiallar. Uning so'zlariga ko'ra, asar yozish jarayoni faqatgina syujet shakllangandan keyin boshlanadi.

Ko'plab mumtoz adiblarning mashhur asarlari real hayotiy voqealarga asoslangan. Viktor Gyugoning "Xo'rlanganlar" romani bir yepiskop hayotidan ilhomlangan bo'lsa, Turgenevning "Mumu" hikoyasi ham real voqealar asosida yozilgan. Gogolning "Shinel" asari esa do'stlaridan eshitgan latifa ta'sirida yaratilgan. Demak, badiiy asarning hayotiy

haqiqatga asoslanishi uning ommalashishi va o'lmas asarga aylanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xayriddin Sulton ham ijodiy jarayonda real voqealardan ilhomlangan ijodkorlardan biri hisoblanadi. U "Boburnoma" asarini mutolaa qilar ekan, tarixiy shaxs Zahiriddin Muhammad Bobur haqida keng izlanishlar olib borgan. Yozuvchi Bobur Mirzoning hayotiga oid voqealarni chuqur o'rganib, o'z hikoyalari va qissalarida badiiy talqin etgan.

Masalan, "Oy botgan pallada" hikoyasining syujeti Boburning "Boburnoma" asaridagi real voqealarga asoslanadi. Hikoyada Boburning 19 yoshli navqiron yigitligi, murakkab va fojeaviy hayotiy sinovlari aks ettirilgan. Ayniqsa, Noyon Ko'kaltoshning o'limi Bobur uchun og'ir zarba bo'lgani tasvirlanadi. Hikoyada qahramonning ichki kechinmalari, insoniy dard va iztiroblari ifodalangan.

Yana bir misol – "Nuqta" hikoyasida Boburning umrining so'nggi yillaridagi yetuklik davri tasvirlangan. Boburning qattiqqo'l podshoh bo'lishi bilan birga, dardu hasratlari bor inson ekanligi ichki monologlar orqali ochib berilgan. Shuningdek, tarixiy voqealar qahramon kechinmalari bilan uyg'un holda ifodalangan.

X.Sultonning syujet yaratish mahorati uning voqealarni hayotiy asosda shakllantirishidan dalolat beradi. Asar syujetining ishonarliligi uchun yozuvchi real voqealarni chuqur o'rganib, ularni badiiy talqin qiladi. Yozuvchi hikoyalarida voqealar dinamik rivojlanadi, syujet unsurlari aniq ko'zga tashlanadi va yechim salmoqli ahamiyat kasb etadi. Masalan, "Grajdan mudofaasi" va "Nomus" hikoyalarida syujet keskin rivojlanib, kitobxonning qiziqishini oshiradi.

Syujet asarni jonlantiruvchi asosiy element bo'lsa, konflikt esa uning harakatlanishiga turtki bo'luvchi vositadir. Konfliktning kuchliligi syujetning ta'sirchanligini belgilaydi. Hayotning o'zi ziddiyatlarga to'la bo'lgani sababli, badiiy asarlarda ham qarama-qarshiliklar muhim o'rin tutadi.

Xayriddin Sultonning "G'ulomgardish" hikoyasi inson taqdiri, hayotning o'zgaruvchanligi va qismatning oldindan noma'lumligi kabi mavzularni chuqur yoritadigan asarlardan biri hisoblanadi. Hikoya insonning hayot yo'lida duch keladigan

sinovlari, ularning natijasida shakllanadigan ruhiy kechinmalar va ichki kurashlarni tasvirlash orqali falsafiy mazmun kasb etadi.

Asarning nomi – "Gʻulomgardish" – allaqachon hikoyaning asosiy gʻoyasini ochib beradi. "Gardish" soʻzi taqdirning uzluksiz harakati, hayotning oldindan bashorat qilib boʻlmaydigan burilishlari bilan bogʻliq tushunchalarni anglatadi. Bu atama asar mazmuni bilan hamohang boʻlib, qahramon taqdiridagi oʻzgarishlar va uning hayotga boʻlgan munosabatini aks ettiradi. Hikoya bosh qahramonning oʻz shaxsiy tajribalaridan kelib chiqib, hayotga boʻlgan qarashlarini shakllantirishi va insoniylik tamoyillarini anglash jarayoni haqida hikoya qiladi.

Xayriddin Sultonning bu hikoyasida realistik yondashuv ustuvorlik qiladi. Asardagi voqealar hayotiy mantiqqa asoslangan boʻlib, unda xalq hayoti, milliy qadriyatlar va tarixiy kontekst sezilarli darajada aks etgan. Yozuvchi hikoya davomida qahramonning ichki kechinmalarini, uning ruhiy olamidagi oʻzgarishlarni teran ochib beradi. Bunda monolog va ichki mushohada elementlarining ustalik bilan qoʻllanilishi hikoyaning badiiy taʼsirchanligini oshiradi. Qahramonning hayot yoʻlidagi kechinmalari orqali insonning oʻzligini anglash, adolat va haqiqat tushunchalariga erishish yoʻli yoritiladi.

Hikoyada konflikt asosan ichki kechinmalar orqali ifodalanadi. Asarda qahramon hayotiy sinovlar oldida oʻzining maʼnaviy-axloqiy qadriyatlarini qayta koʻrib chiqadi, oʻzini tahlil qiladi. Uning ichki olami va tashqi dunyo oʻrtasidagi zidliklar hikoyaning asosiy dramatik nuqtasini tashkil etadi. Shunday qilib, hikoyaning syujet qurilishi inson ruhiyati bilan bogʻliq oʻzgarishlarni yaqqol namoyon etishga qaratilgan.

Badiiy tasvir vositalari hikoyaning ifoda kuchini oshirishda muhim oʻrin tutadi[6.57]. Xayriddin Sulton oʻziga xos poetik ifodalar, metaforalar va qiyoslashlar orqali hikoyaga estetik jihatdan joziba bagʻishlaydi. Ushbu uslub qahramonning hissiy holatini yanada chuqurroq his etishga yordam beradi. Bunda adabiy-badiiy tilning nafisligi, tasviriy qudrati va emotsional taʼsirchanligi yaqqol seziladi.

"Gʻulomgardish" hikoyasi inson hayotining murakkabligi, taqdirning oldindan nomaʼlumligi va insonning oʻzligini anglash jarayoni haqida fikrlashga undaydigan

falsafiy asardir. Yozuvchi ushbu hikoya orqali inson ruhiy olamining nozik jihatlarini, hayotiy tajribalar natijasida shakllanadigan ichki kechinmalarini mahorat bilan tasvirlagan. Syujet qurilishi, badiiy tasvir va poetik yondashuvning uyg'unligi hikoyani o'zbek adabiyotidagi muhim asarlardan biriga aylantiradi.

Uning "Odamlardan tinglab hikoya" to'plami turli hikoyalardan iborat bo'lib, har bir hikoya aniq shaxslarning tilidan yozib olingan. Bu hikoyalarda aks etgan voqea-hodisalar kundalik hayotimizda ro'y bergan va hanuz sodir bo'lib kelayotgan hodisalardir. Ushbu hayotiy hikoyalar O'tkir Hoshimov ta'biri bilan aytganda, qissa kuchi bilan yozilgani haqiqatdir. Xayriddin Sulton hikoyalarining o'ziga xosligi – ularning ta'sirchan tili, uslubining jozibadorligi hamda xalq maqollari bilan boyitilganligidadir. Uning hikoyalari mustahkam tuzilishi va aniqligi bilan ajralib turadi.

Yozuvchining "Millatchining jazosi" hikoyasini tahlil qilish orqali asarga yuklangan mazmun, g'oya va muallifning maqsadini anglashga harakat qilamiz. Ushbu hikoyada butun millatning dardiga aylangan ma'naviy fojiaga urg'u berilgan. Shu sababli asarga "Millatchining jazosi" nomi berilgan.

Hikoyada "Hurriyat bo'lib, kommunistlar demokratlarga, ateistlar dindorlarga aylangan, milliy o'zlikni anglash siyosat darajasiga ko'tarilgan dorilomon kunlar" tasvirlanadi. Qahramon – ilmiy xodim Jamolitdin Buzrukov o'z pasportidagi imloviy xatoni to'g'rilash uchun qanday qiyinchiliklarga duch kelgani hikoyada hayajonli tarzda yoritiladi. Asarda Asqad Muxtorning "Ismimdagi bir harfning qurboniman" degan so'zlari epigraf sifatida keltirilgan bo'lib, bu ifoda juda chuqur ma'noga ega. Ma'lumki, mustabid tuzum davrida ko'plab vatandoshlarimizning ism-shariflari noto'g'ri yozilib ketgan, bu esa inson qadr-qimmatiga putur yetkazuvchi holatlardan biri bo'lib kelgan.

Xuddi shunday muammo Jamolitdin Buzrukovning ham boshiga tushadi. U pasportdagi "d" harfini "t" harfiga almashtirish uchun murojaat qiladi, biroq bu juda murakkab jarayon ekanligi ayon bo'ladi. Podpolkovnik Nazimov B.Y. bu muammo yechimi haqida shunday deydi: "Agar metrikani o'zgartirib kelsangiz, xohlaganingizdek qilib, ikkita 'd' bilan, kerak bo'lsa uchta 'd' bilan ham yozib berishimiz mumkin"[1.158].

Ushbu soʻzlardan anglash mumkinki, ismdagi kichik bir harfni toʻgʻrilash juda murakkab va qiyin jarayon boʻlib, amalda deyarli imkonsizdek koʻrinadi. Jamolitdin milliy gʻururidan kelib chiqib, oʻz ismini toʻgʻrilashni talab qiladi: “Men bu masalani shunday tashlab qoʻymayman! Yillar davomida chidagan boʻlsam ham, yetar endi! Men milliy oʻzligimni tiklashingizni talab qilaman!” Ushbu soʻzlar hikoyaga emotsional kuch bagʻishlaydi va undagi pafosni oshiradi.

Pafos deganda, insonning chuqur eʼtiqod bilan yonib-kuyib soʻzlashi tushuniladi. Adabiyotshunoslikda esa pafos – gʻoyaga bogʻliq boʻlgan his-tuygʻular, ijodkorning ichki hayajoni va koʻtarinki ruhini ifodalaydi[4.69]. Yozuvchi hikoya davomida qahramonlar xarakterini ochib berish bilan birga, asarning gʻoyaviy mazmunini ham boshqaradi.

Hikoya oxirida qahramon oʻz ismini toʻgʻrilashga erishadi, biroq bu unga qimmatga tushishi mumkin. U oʻz uyi, oilasi, mol-mulki, diplomlari va hayotining muhim jihatlaridan mahrum boʻlish xavfi ostida qoladi. Nihoyat, u oʻttizdan ortiq hujjatlarda oʻz ismini oʻzgartirishdan koʻra, notoʻgʻri yozilgan “Jamolitdin” shakliga qaytishga majbur boʻladi.

Uning qaytib kelib, podpolkovnik Nazimov B.Y.dan yana oʻz ismini avvalgi holatiga qaytarib berishini soʻragan vaqti keltirgan maqollari esa achchiq haqiqatni ochib tashlaydi: “Hammamiz ham xom sut emgan bandamiz, jahl kelganda aql kerar, egilgan boshni qilich kesmas, bir koʻrgan tanish, ikki koʻrgan bilish, deydilar.” Bu maqollar hikoyaning badiiy ifoda vositalarini yanada boyitgan.

Hikoyadan shunday xulosa chiqarish mumkin: yozuvchi har doim hayotdan ilhom oladi va mavjud fakt hamda hodisalarga asoslanib asar yaratadi. Adabiyot hayotning aksidir. Yozuvchi esa bevosita hayotni tasvirlash bilan cheklanmay, balki muayyan gʻoyaviy-badiiy maqsad asosida hayotni qayta yaratadi. Xayriddin Sultonning hikoyalari inson hayoti, tirikligi va bu dunyoda yashashdan maqsad nimadan iborat ekanligini chuqur anglatishdek yuksak vazifani bajaradi.

Xayriddin Sultonning “Dunyoning siri” hikoyasi ham o‘zining chuqur falsafiy mazmuni bilan ajralib turadi. Bu hikoyada inson hayoti, uning mavjudlik sabablari va hayot mazmuni haqida o‘ziga xos fikr yuritiladi.

Hikoya bosh qahramoni tasodifan sirli bir shaxs bilan uchrashadi. Bu shaxs unga hayotning chuqur ma’nolari haqida so‘z yuritib, inson o‘zligini anglash muhim ekanligini uqtiradi. Hikoyada insonning taqdirga bo‘lgan munosabati, hayot sinovlari oldida qanday yo‘l tutishi masalasi o‘rtaga tashlanadi[5.44].

Asarda inson hayoti sirlar bilan to‘la ekanligi, har bir hodisaning ortida bir ma’no yashiringani tasvirlanadi. Yozuvchi o‘zining falsafiy yondashuvi orqali o‘quvchini chuqur o‘yga toldiradi. Hikoya davomida muallif insonning o‘z qadrini anglash jarayonini, uning hayotiy sinovlar oldidagi ruhiy kechinmalarini tasvirlaydi.

Yozuvchining badiiy mahorati hikoyaning har bir sahifasida yaqqol seziladi. Uning tili sodda, lekin mazmunan chuqur, tasviriy vositalarga boy. Xalq maqollari va hikmatli so‘zlar hikoyaga yanada joziba bag‘ishlaydi.

Hikoyadan shunday xulosa chiqarish mumkin: inson hayoti – sirlar bilan to‘la bir yo‘l. Uni to‘g‘ri anglash, har bir voqea ortida yashiringan ma’noni kashf etish esa insonning o‘ziga bog‘liq. Yozuvchi ushbu asari orqali insonni o‘z hayotiga teranroq nazar tashlashga, uning mazmunini anglashga undaydi.

X.Sultonning ijodi zamondosh yozuvchilarning badiiy izlanishlariga ham ta’sir ko‘rsatgan. Uning insoniy e’tiqod va axloqiy fazilatlarni ulug‘lovchi uslubi Erkin A’zam ijodiga ham yaqin. Xuddi shuningdek, E.A’zam qalamiga xos kinoya va istehzoli uslub X.Sulton ijodida ham seziladi.

Yozuvchining badiiy-uslubiy izlanishlari uning doimiy o‘sisda bo‘lgan ijodkor ekanini ko‘rsatadi. Har bir yangi hikoyasi uslub va poetika jihatidan takrorlanmasligi, yangi badiiy usul va vositalarni qo‘llashi bunga dalildir. Xususan, X.Sulton ijodida lirik tasvir ustun bo‘lib, tarixiy mavzudagi asarlarida liro-romantik ruh kuchli seziladi.

Shunday qilib, Xayriddin Sulton o'z ijodida hayotiy voqealar asosida badiiy syujet yaratish, lirik tasvir orqali qahramonlarning ichki dunyosini ochib berish, tarixiy shaxslarning ta'sirchan obrazlarini yaratish borasida katta yutuqlarga erishgan ijodkordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nazarov B. Hayotiylik — bezavol mezon. Adabiy o'ylar. — Toshkent: Yosh gvardiya, 1985. — B.224.
2. Niyatov Ch. Hozirgi o'zbek prozasida xarakter problemi. — Toshkent: «Fan», 1984. — B.128.
3. Normatov U. Aql va qalb chirog'i. Suhbatlar, maqolalar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. — B. 118.
4. Normatov U. Qalb inqilobi. Maqolalar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. — B. 352.
5. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. — Toshkent: «Ma'naviyat», 2000. — B. 109.
6. Normatov U. Qahorni anglash mashaqqati. — Toshkent: Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti, 2000. — B. 52.